

Rhodiapolis Piskoposluk Kilisesi Kazılarından Üç Mimari Plastik Eser Üzerine Değerlendirmeler

Engin AKYÜREK – Ayça TİRYAKI*

Rhodiapolis Kilisesi

Antalya'nın Kumluca ilçesinde bulunan Rhodiapolis antik kentinde kazı çalışmalarına 2006 yılında Akdeniz Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. N. Çevik başkanlığında¹, kentin akropolisinde yer alan Bizans Dönemi kilisesindeki kazı çalışmalarına ise İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü Bizans Sanatı Anabilim Dalı elemanlarından oluşan bir ekip tarafından 2007 yılında başlanmıştır. 2009 yılı kazı sezonu itibarıyla kilisenin apsis ve bema kısmı, pastaphorium odaları, kuzey nefin tamamı ve kilisenin kuzey doğu köşesine bitişik şapelde kazı çalışmaları tamamlanmış olup konservasyon çalışmalarına başlanmıştır (Res. 1).

Şimdiye kadar elde ettigimiz veriler, kilisenin Akdeniz Bölgesi erken Bizans Dönemi bazilikal planlı kiliselerinin tipik örneklerinden birisi olduğunu göstermektedir. Yaklaşık 25 m uzunluğundaki yapıda, apsisin iki yanındaki pastaphorium odaları, bölgeye özgü olarak apsis hizasında yer almış ve yapının doğu tarafı, apsis ve iki odayı içine alacak biçimde düz bir duvar ile sınırlandırılmıştır². Apsis yarım yuvarlığının içinde synthronon basamakları, bunun önünde ise sunak masasının izleri halen durmaktadır. Naos, iki sütun dizisi ile üç nefे ayrılmıştır. Kazılarda, kuzey nef arkadının stilobatı tamamen, güney nef stilobatının ise doğu tarafı ortaya çıkartılmıştır. Galeri katı olmayan kilisenin örtüsünün, yapının boyutları, orta neflerdeki dolgunun niteliği ve bölgedeki benzer bazilikal planlı

* Prof. Dr. Engin Akyürek, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Bizans Sanatı Anabilim Dalı, Ordu Cad. Laleli, İstanbul. E-posta: eakyurek@istanbul.edu.tr

Arş. Gör. Dr. Ayça Tiryaki, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Bizans Sanatı Anabilim Dalı, Ordu Cad. Laleli, İstanbul. E-posta: aycatir@istanbul.edu.tr

Bu çalışma İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenmiştir. Proje no: 3505.

¹ N. Çevik – S. Bulut – İ. Kızgut, "Rhodiapolis Kazılarında İlk Yıl: 2006", KST 29.2 (2008) 1-18; N. Çevik – İ. Kızgut – S. Bulut, "Rhodiapolis 2007 Yılı Kazıları", KST 30.4 (2009) 297-316.

² Doğu tarafı apsis ve pastaphorium odalarını da içine alacak biçimde düz bir duvarla çevrilmiş olan kilise planları, Suriye'den başlayarak bütün Akdeniz Bölgesi'nde yaygın olarak kullanılmıştır. Birkaç örnek vermek gereklirse; Suriye'de Ruveha, Zebed gibi kiliseler (bk.: H. C. Butler, Early Churches in Syria [1929] 208 vd. ill. 84); Silifke'de birçok kilisenin yanısıra en güzel örneklerden biri olarak Kanlıdivan 1 nolu bazilika (bk.: S. Eyice, "Silifke Çevresinde İncelemeler: Kanlıdivan [= Kanytelleis – Kanytelideis] Bazilikaları", Anadolu Araştırmaları IV-V, 1976-1977, 411–441 Lev. IX Res. 11); Antalya'da Korkut Camisi (bk.: G. Kaymak, Die Cumanin Camii in Antalya / Antalya'da Cumanın Camii. Adalya Ekyayın Dizisi 10 [2009] Abb. 279 vd.) Perge A kilisesi (bk.: R. Krautheimer, Early Christian and Byzantine Architecture [1986] Fig. 62), Doyran Göleti yakınındaki kilise (bk.: E. Akyürek, "The Bey Dağları in the Byzantine Period: Trebenna, Neapolis and Their Territories", bk.: K. Dörtlük v.d. (ed.), III. Uluslararası Likya Sempozyumu, 07-10 Kasım 2005, Antalya, Sempozyum Bildirileri [2006] C. I 1-18).

kiliseler dikkate alındığında, ahşap olduğu anlaşılmaktadır. Kilisenin bölgeye özgü plan tipinden farklılığı ise, bir narteksinin bulunmaması ve synthronon basamaklarının arkasından dolanan dehlizin naosa değil pastaphorium odalarına açılması ve böylece bu odaları birbirine bağlıyor olmasıdır.

Kilisenin kuzey doğu köşesinde prothesis odasına bitişik küçük bir şapel de bulunmaktadır. Kiliseden sonra inşa edilmiş olan bu şapelin batı tarafındaki girişi doğrudan kilisenin kuzey tarafına bitişik olan yapıya; güney tarafındaki kapısı ise prothesis odasına açılmaktadır. Olasılıkla aynı yapım aşamasında prothesis odasının üzeri bir tonozla ya da kubbe ile örtülmüştür. Bir Piskoposluk merkezi olan Rhodiapolis'teki³ bu büyük kilisenin kentin katedrali (piskoposluk kilisesi) olması gereklidir. Kilisenin kuzeyine bitişik olan ve doğrudan kuzey nefin doğu kısmına bir kapı ile açılan yapının da piskoposluk konutu olması güclü bir olasılıktır⁴. Nitekim bu mekândan doğrudan şapele geçen kapının yakınılarında ele geçen bir sütuncenin üzerinde, piskoposluk haçı işlenmiş olduğu da tespit edilmiştir. Birbirleriyle bağlantılı olan kilise, piskoposluk konutu ve şapel, böylece bir yapılar grubu oluşturmaktadır (Res. 2).

Kazı çalışmaları sonucunda kuzey ve güney neflerin, prothesis odasının ve bemanın bir kısmının *opus teselatum* tekniğinde mozaik kaplanmış olduğu ortaya çıkmıştır. Orta nefin de orijinalde mozaik kaplı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, orta nefteki dolgunun az olması nedeniyle, gerek ağaç kökleri, gerekse kaçak defineci etkinlikleri sonucunda mozaik zemin -kazısı tamamlanan kısımlarda- sadece stilobat kenarlarında birkaç santim kadar korunabilmiştir. Kuzeydeki şapel ise taş plakalarla kaplanmıştır.

Kilise, gerek mimari özellikleri bakımından, gerekse kazı süresince bulunan malzemeler açısından incelendiğinde, 5. ya da 6. yy'lara tarihendirilebilir. Bazı ekleme ve onarımlar, ikinci bir yapım evresi olarak değerlendirilebilse de, bunlar kilisenin mimarisinde belirleyici bir değişikliğe yol açmamıştır. Kilisenin ne zaman terkedildiği ya da kullanılmaz hale geldiği henüz belli değildir. Piskopos listelerine bakacak olursak, 9. yy. ortalarına kadar Rhodiapolis kentinin adına rastlamaktayız⁵. Yapının bu dönemden sonra kullanıldığını gösteren bir arkeolojik veri bulunmadığı gibi, dolguda, daha geç bir döneme tarihendirilebilecek farklı bir kültür katmanına da rastlanmamıştır.

Mimari plastik eserler

Rhodiapolis kilisesi kazılarının en zengin buluntuları mimari plastik eserler olmuştur. Kazılarda çok sayıda korkuluk levhası, templon payesi, silme, sütun ve başlık parçaları gibi taş eserler ele geçmiştir⁶. Bu parçalar bezeme, teknik ve işçilik açısından bölgedeki diğer örneklerle benzerlikler göstermekte, böylece Akdeniz Bölgesi'nde ortak bir sanatsal zevkin tanıklığını yapmaktadır.

³ Kaynaklarda Rhodiapolis Lykia'da bir piskoposluk olarak geçmektedir. Bk.: M. Le Quien, Oriens Christianus, In Quator Patriarchatus Digestus I (1958) 991–992.

⁴ Henüz kazısına başlanmayan yapı, kilisenin kuzey duvarını ortak duvar olarak kullanan, kuzey nefin doğu tarafında tam prothesis odasının önünden bir kapıyla doğrudan kiliseye açılan, birden fazla mekândan oluşmaktadır. Elimizdeki verilere ve Demre Aziz Nikolaos gibi örneklerle bakarak bu yapının piskoposluk konutu olduğunu varsayılmaktayız.

⁵ J. Darrouzés, Notitia Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae (1981) 1, 271; 2, 334; 3, 384. Rhodiapolis'in adını son olarak 869 Konsili ile ilgili duyuyoruz (bk.: Notitia 4, 289).

⁶ Rhodiapolis kilisesinin mimarisini ve kazılarda ele geçen tüm mimari ve küçük buluntular kazının tamamlanmasının ardından yayınlanacaktır.

Bu yazında ele alınan iki korkuluk levhası ve bir templon payesinden oluşan üç mimari plastik parça, Rhodiapolis kilise kazılarında elde edilen mimari plastik parçaların en iyi örneklerini oluşturmanın yanı sıra, kilisenin kuzey doğu tarafında ikinci bir mimari evre olarak gerçekleştirilmiş olan bazı değişikliklerle ve mekânsal düzenlemelerle de doğrudan bağlantılıdır. Bu üç parça, bazilikada gerçekleştirilen 2008 yılı kazı çalışmalarında kuzey nefin doğu tarafında bulunan (B-5 aşması) çok sayıda mimari taş parçayla birlikte ele geçmiştir. Bunlardan, kuzey yan nefte, nef stlobatının hemen bitişliğinde bulunan balık pulu motifli delikli levhanın templonun kuzey tarafında kullanılmış olduğu düşünülmektedir. Tüme yakın durumu ve kaliteli işçiliğiyle oldukça değerli bir parçadır. Geometrik motifli diğer delikli levhanın birçok parçası eksik olmakla birlikte, alt kısmı *in situ* olarak ele geçirilmiştir. Levhanın bir seperasyon malzemesi olarak yeniden kullanıldığı ve kuzey nefin doğu kısmının ayrı bir mekân oluşturmak üzere sınırlandırıldığı anlaşılmaktadır. Levhanın alt kısmı mozaik zeminin üzerine oturmaktadır. Bir kenarı, kuzey nefi ayıran ikinci sünnün kaidesinin kesilen kısmına dayanmaktadır, diğer kenarı ise birlikte kullanıldığı topuzlu paye ile bitişmektedir (Res. 3). Levha ve paye, olasılıkla bir depremde nefe doğru devrilen kuzey duvarının blok taşlarının altında kalarak kırılmış, ama son kullanıldıkları yerlerinde durmaktadır. Topuzlu paye, devrilen duvarın etkisiyle hafif yana yatmış, ancak tabanının mozaik zemine oturduğu çukur görülmektedir. Paye, neredeyse olduğu gibi korunmuş olarak üç parça halinde ele geçmiştir ve erken Hristiyan sanatının sık kullanılan motifleri ve Hristiyan ikonografisine ait alegorik hayvan figürleriyle de Akdeniz Bölgesi'nin zengin mimari plastik örneklerinden biridir.

1) Balık pulu motifli korkuluk levhası (Res. 4, 5, 6)

Kaliteli işçiliği ve levha kalınlığı ile templon kuruluşuna ait olduğunu düşündüğümüz balık pulu motifli delikli levha, 171 cm uzunlığında, 85 cm yüksekliğinde ve 6,5 cm kalınlığındadır⁷. Levha, çok parçalanmış olması ve orta bölümünde ait birkaç parçanın eksik olmasının dışında, neredeyse tam olarak ortaya çıkarılmıştır. Levhada yatay bir hatla birbirinden ayrılan üç ayrı düzenleme görülür: Üst ve alt kısımlarında üç sıra balık pulu dizisinden oluşan birer kompozisyon bulunmaktadır. Ortadaki düzenlemede ise birbirini takip eden motifler, balık pulu motifinin sivriltilmiş hali olarak karşımıza çıkmaktadır. İki sıra halindeki bu dizinin ortasında bir kare ve bu karenin içinde de köşeleri dışındaki karenin kenarlarını ortalayacak şekilde yerleştirilmiş bir eşkenar dörtgen yer alır. Bunun da içini bir malta haçı doldurmaktadır⁸. Delikli levhanın balık pulu ve haç motiflerini oluşturan zarif çubukların ön yüzleri, ortalarından geçen ince bir yivle iki şeride ayrılmıştır. Arka yüzleri ise düz bırakılmıştır. Kazıda ortaya çıkartılan benzer delikli levhalara ait parçaların da aynı biçimde çift şeritli oldukları görülür. Lykia Bölgesi'nde bulunmuş diğer örneklerde de aynı uygulamayı görmek mümkündür⁹. Levhayı üç tarafından başak motifine benzer

⁷ Kalınlıkları 4 ile 9 cm arasında olan delikli levhalar, templon veya soleada kullanılmışlardır. Bk.: Y. Ötüken, "Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı Buluntuları ve Duvar Resmi Çalışmalarından Örnekler (Delikli Levhalar)", VIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı-Araştırmaları Sempozyumu, Fen-Edebiyat Dergisi 7.1, 2005, 290.

⁸ Bir delikli levha parçasına ait farklı şekillerdeki iki kare içinde malta haçı motifi, Myra Aziz Nikolaos Kilisesi'nin 2005 yılı buluntuları arasında yer alır. Bk.: Y. Ötüken – E. Armağan, "Myra-Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı ve Duvar Resimlerini Belgeleme, Koruma-Onarım Çalışmaları 2005", Anmed 4, 2006, Res. 2. Ayrıca aynı tipte bir başka delikli levhaya ait malta haçı motifi Antalya Kaleiçi'de Hesapçı Sokak'ta bulunan bir ticari işletmenin avlusunda duvara asılı olarak durmaktadır.

⁹ Arykanda için bk.: V. M. Tekinalp, "Arykanda Kenti Bizans Dönemi Mimari Plastik ve Liturjik Taş Eserleri", bk.: K. Dörtlük v.d. (ed.), III. Uluslararası Likya Sempozyumu, 07-10 Kasım 2005, Antalya, Sempozyum Bildirileri

ancak daha sık yapraklılardan oluşan bir bordür çevreler. Bu bordür levhanın alt kenarında devam etmez. Sol alt köşede, başak bordürünün bittiği yerin hemen altında kazıma tekniğinde eşit kollu basit bir haç motifi işlenmiştir. Levhanın kazıma tekniğinde yapılmış başak motifli bordüründe ve balık pulu motiflerini oluşturan cubukların yivlerinin içinde kalan kırmızı boyalı izleri, korkuluk levhasının orijinalinde kırmızı kök boyalı ile boyanmış olduğunu göstermektedir¹⁰ (Res. 7).

Levhada kullanılan balık pulu motifi, erken Bizans Dönemi kiliselerinde liturjik işlevli delikli levha ve plaka levhalarda çok yaygın olarak kullanılmış bir bezemedir. Çoğunlukla Akdeniz kıyılarındaki yapılarda rastlanmışsa da, İstanbul'dan Yunanistan'a kadar geniş bir coğrafyada karşımıza çıkmaktadır. Lykia Bölgesi'nde Demre Aziz Nikolaos Kilisesi¹¹, Sura¹² ve İstlada'daki¹³ kiliseler, Aperlae Yukarı Kilise¹⁴, Arykanda Nekropolis Kilisesi¹⁵ gibi birçok örnekte balık pulu motifli delikli levhalara ait parçaları görmek mümkündür. Bu örnekler genellikle 6. yy.'a tarihendirilmiştir ve Rhodiapolis örneğine benzemektedirler. Ayrıca İstanbul'da Topkapı Sarayı Bazilikası¹⁶ ve Odalar Camii'nde,¹⁷ Didim'de,¹⁸ Dereagzı'nda,¹⁹ Yunanistan'da Korint²⁰ ve Olympia'da,²¹ Thassos Adası Aliki'deki kuzey bazilikada²² da benzer örneklerine rastlanmaktadır. Erken dönemde balık pulu motifi,

(2006) 791 Res. 1; Andriake için bk.: V. M. Tekinalp, Geç Antik Dönem Sonrasında ve Ortaçağ'da (M.S. 4.-14. yüzyıl) Andriake Kenti (Yayınlanmamış Doktora Tezi Ankara 2000) Lev. 97a-b, 119b, 120, 122, 123b, 127b, 151a; Myra, Aziz Nikolaos Kilisesi için bk.: Y. Ötüken, "Myra-Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Mimari Değerlendirmeler", bk.: K. Dörtlü v.d. (ed.), III. Uluslararası Likya Sempozyumu, 07-10 Kasım 2005, Antalya, Sempozyum Bildirileri (2006) Res. 9; Y. Ötüken, "Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı Işığında Yeni Değerlendirmeler (S. Alpaslan, Mermer-Taş Buluntular)", II. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı-Araştırmaları Sempozyumu (1998) Res. 3; Y. Ötüken, "1995 Yılı Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı (S. Alpaslan-Taş ve Mermer Buluntular)", KST 18.2 (1997) Res. 5; Aperlae için bk.: S. Alpaslan, "Antalya İli ve Likya Bölgesinde Bizans Dönemine Ait Taş Eserler", AST 17.1 (1999) Res. 4; İstlada için bk.: T. Marksteiner – P. Niewöhner, "Die Kirche von İstlada in Lykien", Mitteilungen zur Christlichen Archäologie 10, 2004, Abb. 19, 20, 33; Ksanthos için bk.: H. Canbilen – P. Lebouteiller – J.-P. Sodini, "La basilique de l'acropole haute de Xanthos", Anatolia Antiqua 4, 1996, Res. 43, 46.

¹⁰ Lykia Bölgesi'nde iki örnekte, Arykanda'da bir kaplama levhasında, Asarcık Karabel Batı Kilisesi'nde de bazı levha parçaları üzerinde kırmızı boyalı izlerine rastlanmıştır. Bk.: Tekinalp 2006, 794.

¹¹ Ötüken 1998, Res. 3; Y. Ötüken - N. Çoragan - B. İşler, "Myra-Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı ve Duvar Resimlerini Belgeleme, Koruma-Onarım Çalışmaları 2004", Anmed 3, 2005, Res. 1.

¹² O. Feld, "Die Kirchen von Myra und Umgebung", bk.: J. Borchhardt (ed.), Myra. Eine lykische Metropol in antiker und byzantinischer Zeit, IstForsch 30 (1975) Taf. 137d.

¹³ Marksteiner – Niewöhner 2004, Abb. 26, 33.

¹⁴ Alpaslan 1999, Res. 4; S. Alpaslan, "Architectural Sculpture in Constantinople and the Influence of the Capital in Anatolia", bk.: N. Necipoğlu (ed.), Byzantine Constantinople. Monuments, Topography and Everyday Life (2001) Fig. 6.

¹⁵ Tekinalp 2006, Res. 1.

¹⁶ T. F. Mathews, The Byzantine Churches of Istanbul (1976) 385 Fig. 39.3; H. Tezcan, Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi (1989) 66 Res. 66.

¹⁷ S. Westphalen, Die Odalar Camii in Istanbul: Architektur und Malerei einer Mittelbyzantinischen Kirche, IstMitt Beiheft 42 (1998) Taf. 39.1.

¹⁸ U. Peschlow, Byzantinische Plastik in Didyma, IstMitt 25, 1975, Taf. 52.1.

¹⁹ J. Morganstern, The Early Christian and Byzantine Sculpture and Furnishings, bk.; J. Morganstern (ed.), The Fort at Dereagzı and Other Material Remains in Vicinity: From Antiquity to the Middle Ages, IstForsch 40 (1993) Pl. 14.3.

²⁰ J. M. Shelley, "The Christian Basilica Near the Cenchrean Gate at Corinth", Hesperia 12/2, 1943, Fig. 5.

²¹ B. Brenk, Spätantike und Frühes Christentum (1977) Pl. 152.

²² J. P. Sodini – K. Kolokotsas, Aliki, II: La Basilique Double, École Française d'Athènes. Études Thasiennes 10 (1984) Pl. 56 b-c.

delikli levhaların yanısıra plaka levhalarда da çok sık olarak kullanılmıştır²³. Ancak araştırmalarımızda, Rhodiapolis levhasındaki gibi ucu sivriltilmiş bir balık pulu motifinin de kullanıldığı benzer bir kompozisyon'a bölgede rastlanmamıştır. Bu, delikli levha örneklerinin tüme yakın olarak bölgede bulunamamasından kaynaklanıyor olabilir. Balık pulu motifinin sivriltilmiş biçimine İstlada'daki kilisede ve Hatay Müzesi'ndeki delikli levha örneklerinde rastlanmaktadır da²⁴, bu parçalar levhanın bütünü hakkında bir fikir vermekleri için Rhodiapolis örneğiyle karşılaştırma olanağımız bulunmamaktadır. Levhanın bordüründe yer alan başak motifi, kazıma tekniğinde yapılmıştır. Başak motifi çerçeveli benzer delikli levha parçaları, Lykia Bölgesi'nde Aperlae ve Ksanthos'ta bulunmuş 6. yy.'a ait örneklerdir²⁵.

2) Geometrik motifli korkuluk levhası (Res. 8)

Geometrik motifli diğer delikli levha, topuzlu paye ile birlikte *in situ* halde prothesis girişinin yaklaşık 3,5 m batısında, kuzey nefi kuzey – güney doğrultusunda kesecik şekilde yerleştirilmiş haliyle ortaya çıkartılmıştır (Res. 3). Kireç taşından yapılmış olan levha, malzeme açısından balık pulu levhadan farklı olarak daha beyaz ve gözenekli olmasının yanında, üçgen, kare ve çokgenlerden oluşan iri motifleriyle daha basit bir işçilik örneği sergilemektedir. Levhanın hiçbir kenarı bütün olarak ele geçirilemediğinden, diğer ölçülerini tam verebilmek mümkün değilse de, birleştiği payenin mozaik zemin üzerindeki izi ile nef stilobatındaki ikinci sütun kaidesinde levhanın oturduğu yerden yola çıkarak uzunluğunun yaklaşık 2 m olduğunu, payedeki levha yuvasından yararlanarak da yüksekliğinin yaklaşık 95 cm olduğunu söyleyebiliriz. Ondört santim kalınlığındaki levhanın -balık pulu levhanın yaklaşık iki katı- bir kısa kenarı, payenin dikey oluguna yerleştirilecek biçimde inceltilerek 8,5 cm yapılmıştır.

Levhada delik işi tekniğinde üç ayrı geometrik motifin kullanılmış olduğu görülebilmektedir. Levhanın alt uzun kenarında, atlamalı olarak bir dörtgen ve bir altigenden oluşan bir dizi vardır. Bu iki motifin yan yana gelmesiyle de üst kısmında üçgen motiflerinin oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bu çokgenleri oluşturan kenar cubukları da, balık pulu motifli levhada olduğu gibi -ancak daha derin bir yiv açılarak- çift şeritli yapılmışlardır. Bordüründe herhangi bir bezemenin kullanılmadığı bu levhanın benzer örnekleri tarafından bölgede tespit edilememiştir. Templona ait olduğunu düşündüğümüz çok sayıdaki diğer korkuluk levhalarıyla karşılaştırıldığında çok kalın olması ve işçiliğinin çok daha kaba olması nedeniyle bu levhanın templona ait bir parça olmadığı anlaşılmaktadır. Bu levha kazılarda bulunmuş olduğu yerde kullanılmak üzere imal edilmiş olabilir. Ancak daha güclü bir olasılık olarak nef sütunlarının aralarında kullanılmak üzere yapılmış, daha sonra burada yeniden kullanılmıştır.

²³ Bu tip örnekler için bk.: Y. Ötüken, *Forschungen im Nordwestlichen Kleinasiens. Antike und Byzantinische Denkmäler in der Provinz Bursa*, *IstMitt* 41 (1996) Abb. 17, Taf. 13.2; Tekinalp 2000, Lev. 123a, 158a; S. Westphalen, "The Byzantine Basilica at Priene", *DOP* 54, 2000, Fig. 6, 11f; Sodini – Kolokotsas 1984, Pl. 59 c-d.

²⁴ İstlada için bk.: Marksteiner – Niewöhner 2004, Abb. 19; Hatay müzesindeki örnek için bk.: y.dn. 14 Alpaslan 2001, Fig. 7.

²⁵ Aperlae Aşağı Kilise'deki örnek için bk.: S. Alpaslan, "Antalya İli ve Likya Bölgesinde Bizans Dönemine Ait Taş Eserler – 1999 Yılı Araştırmaları", *AST* 18.1 (2000) Res. 6; S. Alpaslan, "The Evaluation of the Motifs and Styles of the Architectural Sculpture of the Byzantine Age in Antalya and Lycia", *Adalya* 6, 2003, Fig. 1. Ksanthos'da akropoldeki bazilikada bulunmuş parça için bk. Canbilen – Lebouteiller – Sodini 1996, Fig. 42.

3) Templon payesi (Res. 9-12)

Geometrik motifli levhayla birlikte son kullanıldığı yerinde yan yatmış olarak ele geçirilen templon payesi (Res. 3), kireçtaşı malzemeden yapılmış, 126 cm boyunda, 21 cm eninde ve 17,5 cm kalınlığındadır. Paye, topuzu ve alt kısmı kırık olarak üç parça halinde ele geçirilmiştir. Üç yüzü bezekli olan payenin arka yüzünde korkuluk levhasının yerleştirildiği genişliği 8,5 cm, derinliği ise 4,5 cm olan dikey bir yuva bulunmaktadır. Topuz kısmının üstü, 15,5 cm çapında bir sütunce kaidesi oluşturacak şekilde düz bırakılmıştır ve üzerinde yuvarlak bir kenet yuvası görülmektedir. Üst kenarında kırık bulunan topuzun paye üzerine oturduğu yerin dört köşesinde birer akroter yer almaktadır. Akroterlerdeki yaprak motifleri, aralarına bir dizi derin matkap deliği açılmak suretiyle vurgulanmıştır. Payenin ön yüzünde (Res. 9) bezemesiz bir şerit içe doğru girinti yaparak yüzeyi üç dikdörtgen bölüme ayırmaktadır ve her bir bölümün içinde kabartma tekniğinde yapılmış farklı sahneler görülmektedir.

Yukarıdan aşağıya birinci çerçeveli bölümde iki büyük ve ortalarında bir küçük balık figürü dikine yerleştirilmiştir (Res. 13). Kabartma tekniğinde betimlenmiş olan balıkların pulları ve diğer detaylar kazıma tekniğinde küçük çizgilerle vurgulanmıştır. Büyük balıkların baş kısımlarında, arka planda kalan üçer adet deniz kabuğu görülmektedir. Bunlar olasılıkla basın yuvarlığı ile dikdörtgenin köşesi arasında kalan üçgen boşluğu doldurmak için kompozisyon eklenmiştir. Çerçevenin sol alt kenarında bir kırık vardır.

Ön yüzün ikinci bölümünde ise üstte, altı dilimli bir gövdeye sahip kulplu ve kaideli bir kantharostan su içen iki kuş figürü görülmektedir (Res. 14). Kazıma tekniğinde çizgilerle kuşların kanatları ve diğer detaylar belirtilmiştir. Kantharosun iki yanında başları aşağıya gelecek şekilde yerleştirilmiş iki küçük balık figürü görülmektedir. Kompozisyonun alt kısmında yatay yerleştirilmiş büyük bir balık figürü betimlenmiştir. Balığın kuyruk kısmının altında spiralli gövdesi belirgin bir deniz minaresi görülmektedir.

En altta, üçüncü bölümde, bir bitki motifi (eğrelti otu ?) üzerinde dikine yerleştirilmiş koşar vaziyette bir yaban tavşanı figürü betimlenmiştir²⁶ (Res. 15). Tavşanın tüyleri kazıma tekniğinde dalgalı çizgilerle vurgulanmıştır. Çerçeve bölümün alt kenarı da aynı bitki motifinin bir dalı ile doldurulmuştur.

Payenin ön yüzünün erken Hıristiyan sanatında çok kullanılan alegorik figürlerle doldurulmuş oldukları görülmektedir. Burada, üstten birinci ve ikinci sahnede vurgulanmış olan balık motifi, erken Hıristiyan sanatında çeşitli anlamlar yüklenerek yaygın biçimde kullanılmıştır. Bunlardan birincisi, balığın doğrudan İsa'nın sembolü olarak kullanılmıştır. Yunanca "Balık" kelimesinin harfleri (ΙΧΘΥΣ), İsa (ησούς) / Mesih (χριστός) / Tanrı'nın (θεούς) / Oğlu (υιούς) / Kurtarıcı (σωτήρ) sözcüklerinin baş harflerini oluşturmaktadır²⁷. Balık aynı zamanda İsa'nın izleyicilerini de temsil eder. İsa Galile Gölü kıyısından geçerken balıkçı kardeşler Petrus ve Andreas'ı görür ve onlara der ki "Ardımcı gelin, sizi insan avcılığı yapacağım"²⁸. Bu kişiler sonra İsa'nın ilk havarilerinden olur. Balık, Vaftiz'in de en erken sembollerinden biridir²⁹.

²⁶ Bu figürü yaban tavşanı olarak tanımlama konusundaki tereddütlerimizi bize gösterdiği benzer örneklerle giden Prof. Dr. Henry Maguire'a teşekkür ederiz.

²⁷ Bk.: J. Hall, Dictionary of Subjects and Symbols in Art (1974) 122; G. Ferguson, Signs and Symbols in Christian Art (1979) 18.

²⁸ Matta İncili, 4: 19.

²⁹ Ferguson 1979, 18.

Payenin ikinci çerçeveli bölümünde balık figürünün yanısıra yine erken Hıristiyan sanatının sevilen sahnelerinden biri, kantharostan su içen iki kuş figürü yer alır (Res. 14). Bu sahne de yaşam pınarından su içen, inanca susamış ruhları, dolayısıyla Hıristiyanlar için kurtuluşu simgelemektedir³⁰. Bu sahne aynı zamanda komünyonun simgesi olarak da kullanılmaktadır.

Payenin en alt bölümündeki yaban tavşanı (Res. 15) ise, bir Hıristiyan sembolü olarak kullanıldığından, gınahtan kaçan, kurtuluşları için İsa'ya sığınan savunmasız insanları simgeler³¹.

Payenin sağ yan yüzünde, kabartma tekniğinde yapılmış iki asma dalının üzüm ve yaprakları çevreleyecek şekilde dikine sarmal bir motif oluşturduğu görülür (Res. 10). Üstteki birbirine bitişik iki volütten çıkan iki asma dalının aşağıya doğru uzanan kıvrımları arasında birer adet üzüm salkımı ve asma yaprağı almaşıkçı olarak yer almaktadır. İki dalın birbiriyle kesiştiği yer ile bu motifin çerçevesi arasında kalan boşluklar zambak motifleri ile doldurulmuştur³². Asma yapraklarının üzerinde, iç köşeleri vurgulayarak daha keskin bir görüntü sağlayan matkap delikleri dikkat çeker. Bu yüzün kenarlarında kırıklar vardır.

Payenin bu yüzünde de sembolik bir anlatım sözkonusudur. Antik Dönem'de Dionysios'un sembolü olarak kullanılan asma dalı motifi, Hıristiyanlıkta farklı bir anlam yüklenerek sıkça kullanılmaya devam etmiştir³³. Asma motifi, İsa'nın sembollerinden biri olarak özellikle erken Hıristiyan sanatında yaygın olarak kullanılmıştır. Asma ve üzüm doğrudan doğruya İsa'yı temsil ettiği gibi, dal ve yapraklarıyla birlikte asma, inananların İsa ile bütünleşmesini temsil eder. Bu sembolizme İncil'de doğrudan bir atıf vardır: "Ben gerçek asmayım ve Babam bağıcıdır. Bende meyva vermeyen her çubuğu koparır; ve her meyva veren daba çok versin diye onu temizler. Size söylediğim söz ile siz zaten temizsiniz. Bende durun, ve ben sizde. Çubuk asmada durmazsa, kendiliğinden meyva vermediği gibi, siz de öylece bende duramazsınız, veremezsınız. Ben asmayım, siz çubuklarsınız; bende duran, ve kendisinde durduğum kişi çok meyva verir; çünkü bensiz bir şey yapamazsınız"³⁴.

Dikine yerleştirilmiş asma yaprağı ve üzüm motifinden oluşan kıvrık dal bezemesi, 4. ile 7. yy.'lar arasında çok geniş bir coğrafyada görülür. Örneğin, Konstantinopolis'ten Venedik'e götürülen Sarachane buluntularından 6. yy.'a ait mermer paye³⁵, Ravenna Ulusal Müzesi'nde yer alan 7. yy.'nın ikinci yarısına tarihendirilmiş templon payesi³⁶ ve 4.-5. yy.'lara tarihlenen Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde yer alan templon payesi³⁷ üzerinde benzer süslemeyi görmek mümkündür.

³⁰ A. W. Carr, "Fountain of Life", bk.: A. P. Kazhdan, ODB, 2 (1991) 801.

³¹ Ferguson 1979, 20.

³² Aynı çiçek motifine kuzey nefde ortaya çıkartılan mozaik döşemede de rastlamak mümkündür. Burada da dolgu motifi olarak üçgen boşluklarda kullanılmıştır.

³³ Bk.: C. Dauphin, "Symbolic or Decorative? The Inhabited Scroll as a Means of Studying Some Early Byzantine Mentalities", Byzantium 48/1-2, 1978, 10-34.

³⁴ Yuhanna İncili, 15: 1-5.

³⁵ R. M. Harrison, Excavations at Sarachane in İstanbul, Vol. I (1986) Fig. 154.

³⁶ P. A. Martinelli, Altari, Amboni, Cibori, Cornici, Plutei con Figure di Animali e con Intrecci, Transenne e Frammenti Vari, Corpus della Scultura Paleocristiana Bizantina ed Altomedioevale di Ravenna, Vol.1 (1968) Res. 48.

³⁷ S. Alpaslan, "Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ndeki Bizans Dönemi Taş Eserleri", Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2000 Yılığı (2001) Res. 21a.

Payenin sol yan yüzünde ise dikdörtgen bir çerçeve içinde ince bir şerit halinde dikine yerleştirilmiş spiral motif görülmektedir (Res. 11). Genellikle 6. yy.'da karşımıza çıkan bu motif, yakın bir örnek olarak Demre'de bir delikli levhanın çerçevesinde de kullanılmıştır³⁸. İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde bulunan ve 5.-6. yy.'lara tarihlendirilen bir templon payesinin yan yüzünde de aynı spiral motifi görmek mümkündür³⁹. Payenin sol yan yüzünde görülen, alt alta açılmış iki dörtgen delik, payenin bu yüzüne tutturulan alçak bir kapı kanadının varlığına işaret etmektedir.

Taş eserlerin yeni mekân düzenlemesinde kullanılması

Yukarıda verilen benzer örneklerdeki motiflerin kullanımı ve üslup benzerliği, balık pulu motifli delikli levha ile topuzlu payenin 6. yy.'a ait olduğunu göstermektedir. Geometrik motifli delikli levha için ise, kesin bir tarih belirlemek zor olsa da, diğerlerine yakın bir dönemde yapılmış olmalıdır. Balık pulu motifli korkuluk levhası ile templon payesi, orijinal yerlerinden alınıp farklı ihtiyaçlar doğrultusunda kazılarda bulundukları yerde kullanılmışlardır. Her iki parçanın da sergilediği kaliteli işçilik, paye kabartmalarının ikonografisi ve üzerindeki bazı izler dikkate alındığında, balık pulu motifli levha ile payenin kilisenin kutsal kısmını (bema) sınırlayan templona ait olduklarını öne sürebiliyoruz. Templonda kullanıldığı belli olan ve templon çevresindeki açmalarda ele geçen diğer levha parçaları son derece kaliteli bir işçilik gösterirler ve levha kalınlıkları da 5,5–7 cm arasında değişmektedir. Balık pulu levha da kaliteli işçiliği ve levha kalınlığı ile bu parçalarla uyum içersindedir. Bu levha kuzey nefin doğu tarafında, nef stlobatına yakın bir konumda bunduğundan, olasılıkla templonun kuzey tarafında kullanılmıştır. Geometrik motifli levha ise, diğer templon levha parçaları ile kıyaslandığında, kaba işçiliği ve diğer levhaların iki katı kadar kalınlığa sahip olması nedeniyle, templonda kullanılmak üzere yapılmış olmamalıdır.

Üç taraflı işli olan paye, bu niteliğiyle orijinal olarak templonun kapısında kullanılmış olmalıdır. Nitekim payenin spiral motifli yüzünde açılmış iki kenet yuvası (Res. 11), bu payeye ahşap veya metalden alçak bir kapı kanadının bağlandığını gösterir. Payenin, kapı kanadının takıldığı spiral bezemeli yüzü içe, balık bezemeli ön yüzü ise nefe doğru bacak şekilde yerleştirildiğini düşünürsek, bu kapının bemanın orta nefe doğru uzanan solea kısmında olduğu sonucuna varabiliriz. Yine aynı izler bize, bu payenin soleadaki girişin kuzey tarafında olduğunu gösterir. Ancak bu konumdayken kapı kanadının kenet yuvalarının yer aldığı螺旋 bezemeli sol yan yüzü kapı geçişinin iç tarafına, ikonografik açıdan önemli kompozisyonların yer aldığı ön yüzü nefe -dolayısıyla cemaate-, asma bezekli sağ yan yüzü kuzeye doğru bakan makta ve soleanın kuzey tarafındaki levhası da payenin arka yüzündeki yuvaya oturmaktadır⁴⁰. Payenin neden templon girişinden alınıp kuzey nefte, kazılarda bulunduğu konumda kullanıldığı henüz netlik kazanmamışsa da, en azından bulunduğu konumdaki işlevi açıklar.

³⁸ Ötüken 1997, 475, Res. 5.

³⁹ N. Firath, *La sculpture byzantine figurée au Musée archéologique d'Istanbul* (1990) Pl. 90, 292c.

⁴⁰ Bu tipte templon örnekleri için bk.: Gemiler Adası 3 nolu kilise restitüsyonu (K. Asano, *Island of St. Nicholas of Gemiler Island on Mediterranean Coast of Turkey* (1998) Fig. 24; Thasos kilisesi restitüsyonu (A. Orlando, *He Gylostegos palaiochristianike basilike II* [1954] Res. 493; Sodini - Kolokotsas 1984, Fig. 186).

Kilisenin kuzey doğu köşesinde (Res. 1 ve 2), farklı bir yapım evresi olarak değerlendirilecek bazı mimari düzenlemeler gerçekleştirılmıştır. Bu değişiklik ve eklemelerin tamamının aynı anda yapıldığına ilişkin kesin bir veri yoksa da, birbiriyile ilişkili oldukları anlaşılmaktadır. Bunlardan birincisi, prothesis odasının kuzeyine bitişik bir şapel yapılmasınadır. Duvar teknüğine baktığımızda, kilise ile aynı tarihte inşa edilmemiş olduğu, ancak çok da geç olmayan bir tarihte yapıya eklendiği anlaşılmaktadır. Zemini taş plakalarla kaplı, duvarlarında halen fresko izleri bulunan şapel, tek nefli, nef genişliğine yakın apsisi olan, üzeri olasılıkla tonoz kaplı, batı girişi piskoposluk konutu olabileceğini düşündürülmüş kuzey yapısına, güney girişi kilisenin prothesis odasına açılan küçük bir mekândır. İkinci olarak, olasılıkla bu şapelin inşa edilmesiyle birlikte prothesis odasının kuzey nef'e açılan kapısı örülerek kapatılmış, yan nef'e bakan küçük bir pencere haline getirilmiştir. Bu oda, kuzey tarafında bir kapı açılarak şapele bağlanmış, şapelin kullanımına verilmiştir. Üçüncü olarak, kuzey nef'in doğu tarafı templon hizasından bir paye ve korkuluk levhası kullanılarak bir geçiş bırakacak biçimde daraltılmış, böylece kiliseden nef'in doğu ucuna, dolayısıyla şapele ve piskoposluk konutuna geçiş kısıtlanmıştır. Bu kısmın, bir korkuluk levhası ve bir paye ile daraltılarak bir 'kapı' haline sonradan getirilmiş olduğu, kırılmış olsa da *in situ* vaziyette bulduğumuz levhanın mozaik zeminin üzerine oturtulmuş olması ve levhanın diğer ucunun, kesilmiş olan sütun kaidesinin içine oturtulmuş olmasından anlıyoruz. Levhanın kuzey ucundaki paye ise, mozaik zemin payenin tabanı ölçülerinde kırılarak buraya yerleştirilmiştir (Res. 3). Üç tarafı işli olan bu paye, korkuluk levhası ile gerçekleştirilen bir mekân seperasyonunun son mimari elemanı olarak –bir kapı sövesi gibi– kullanılmıştır. Böylece, kuzey nef bu noktada sınırlandırılarak nef stibobatı ile kuzey duvar arasında dar bir geçiş bırakılmıştır. Bu geçişin bir kapı kanadı ile kapatılmış olduğunu düşünüymüyoruz, çünkü karşılığı olan kuzey duvarda bunu gösteren bir iz olmadığı gibi, paye üzerindeki kapı kanadına ait kenet yuvaları da payenin *in situ* konumunda, kapı kanadının olması gereken kuzey tarafa değil batı yönüne doğru bakmaktadır. Kuzey nef'in doğu tarafının bu şekilde sınırlandırılmasının, prothesis odasının kiliseden ayrılarak kuzeyindeki şapele bağlanması ile birlikte ele alınmış olduğunu düşünebiliriz. Böylece, kilisenin kuzey nefinin doğu kısmında, bir korkuluk levhası ve bir paye kullanılarak bu kısım neften ayrılmış ve piskoposluk konutu ve şapele geçmişten önce yaklaşık 3,5x2,5 m ölçülerinde antre gibi bir mekân oluşturulmuştur. Güney sınırını balık pulu levhanın da yer aldığı templonun oluşturduğu bu mekân, kuzeyindeki kapı ile şapele ve piskoposluk konutu olarak adlandırdığımız yapıya bağlanmaktadır. Böylece kiliseden piskoposluk konutuna ve şapele geçiş de -kilisenin ilk planından farklı olarak- sınırlanmış olmaktadır. Bu sınırlama kuşkusuz ruhbana değil, kilisenin sıradan cemaatine yönelik bir sınırlamadır. Kuzey nef'in bu levhayla sınırlandırılan kısmı, şapel -dolayısıyla şapele bağlanan prothesis odası- ve piskoposluk konutu böylece, ortak bir kullanım için birbiriyile ilişkilendirilmiştir. Bugün için bunun ne gibi bir litürjik kullanım ya da pratik işlev olduğu belli değildir.

Kazıların sonunda tablonun tamamını görme olanağına kavuşmamız durumunda, hem mimari plastik eserler hem de burada tartışılan mimarının yeniden biçimlendirilmesine ilişkin daha kesin yorumlar yapabilmemiz mümkün olacaktır.

Abstract

Remarks on Three Pieces of Architectural Sculpture from the Excavations at the Rhodiapolis Episcopal Church

In 2007, excavations were started at the basilical church in Rhodiapolis, located within the territory of Kumluca, Antalya Provence. This church is another example of those terminating with a straight wall on the east side concealing the apse and the adjoining pastophoria. Numerous examples of this type of church construction exists in Syria and along Mediterranean coast of Anatolia. This church is part of a complex encompassing a small chapel adjoining the prothesis and another building on the north. A doorway to the east of the church's north aisle leads to the chapel and also this building. As Rhodiapolis was a bishopric, this large church, located on the acropolis of the city, was likely the city's cathedral and espikodieon. Taking into account parallel examples, the building on the north might have been the bishop's residence. The foundation of the church can be possibly dated to the end of the fifth and sixth centuries.

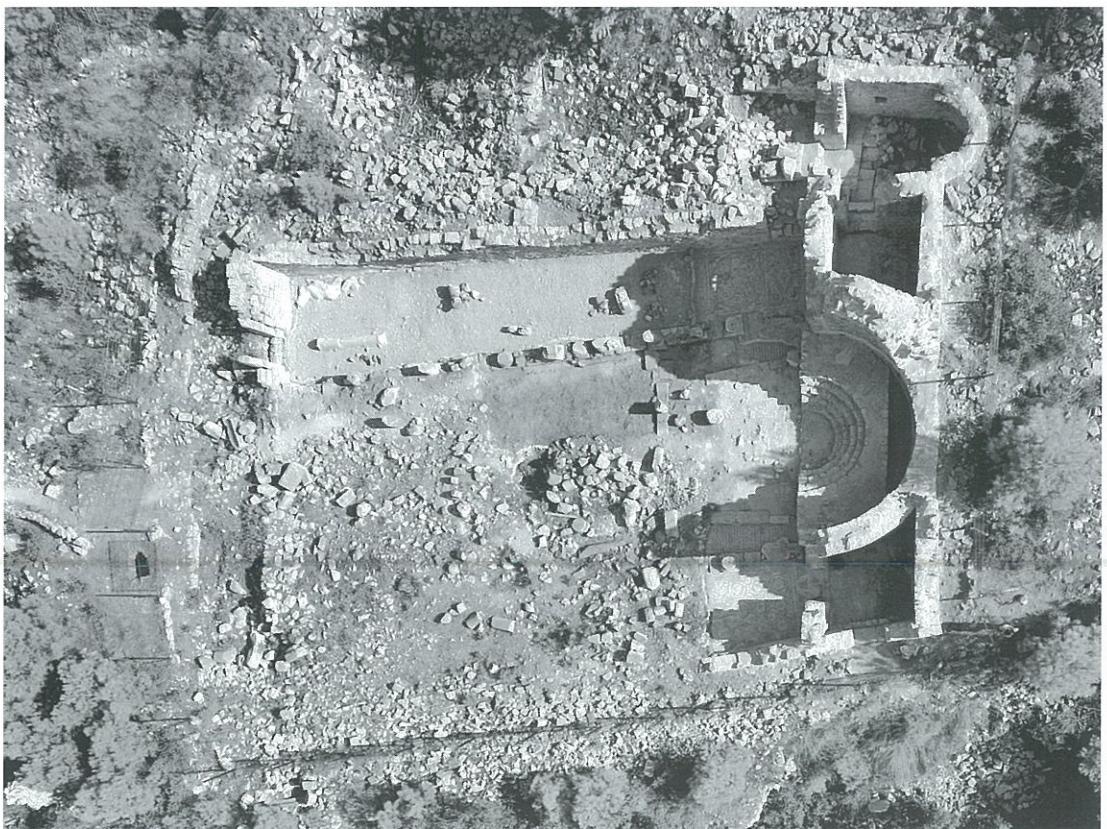
Rhodiapolis is mentioned in bishopric lists until the ninth century. Excavations have brought to light Byzantine objects no later than this date. Some construction alterations, possibly a second phase of the building, cannot be dated precisely at this time but evidence suggests it would not have been much later than the original construction. These architectural alterations include the construction of the chapel on the north of the prothesis, and the prothesis doorway opening to the north aisle which was blocked and then transformed into a window. The superstructure of the prothesis was rebuilt in a vault or dome-like construction and the east part of the north aisle was bordered with a templon parapet. The three pieces of stonework studied in this article were used here as part of the bordering.

The architectural sculpture pieces uncovered are very rich. Among them two panels with openwork and a templon pier, uncovered in the east part of the north aisle, are worthy of note. One panel, with openwork in a fish scale motif, is a rare templon slab and was uncovered almost intact next to the stylobate of the aisle. The fish scale motif is applied in three rows on the top and bottom of the panel and are connected with another three rows in the middle, but its fish scales are more pointed and inscribed with a cross motif within a square. This panel belonged to the north part of the templon. Another slab features a geometric composition of alternating squares and hexagons. Its thickness, however, is almost double that of the others and its stone and workmanship quality is lower, suggesting it was not used in the templon. This panel is broken and many pieces are missing but its lower part was uncovered *in situ*. The panel stood perpendicular between the first column on the stylobate and a templon pier that damaged the floor mosaics of the north aisle; the

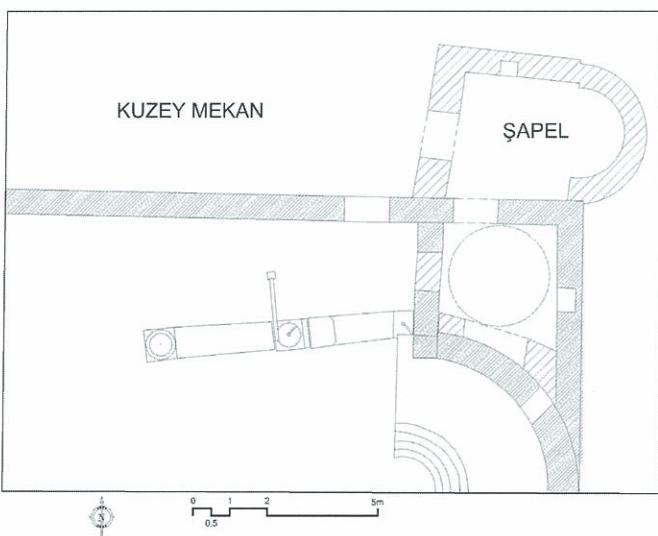
column base was cut to hold the slab. The templon pier, which is worked on three sides, was removed from the templon entrance and reused here, together with the panel with geometric composition.

Three figures in relief on the front side of the templon pier are common examples of Early Byzantine religious symbolism. On top are two large fish with a small one in between, while in the middle, two birds are drinking water from a kantharos with fish below, and, in the bottom frame is a hare. On one lateral side extends a foliate of vine with grapes and leaves while on the other lateral side extends a spiral motif. Two clamp holes on this lateral side shows that this pier was originally used at the entrance of the templon on which the door wing was attached.

In their second use, this templon pier and the panel with geometric composition were used as part of a separator to divide the eastern part of the north aisle, leaving a space for access. This alteration is from the same time as the construction of the chapel and is a modification of the prothesis connected to the chapel. Thus, the bishop's residence, chapel and the prothesis connected to it, and the east part of the north aisle, all formed a group of interconnected rooms with limited access from outside. The panel with fish scale decoration, according to its findspot, probably formed the south border of the templon. It is clear that these rooms were used together and normally closed to laity, but not yet clear why these alterations were made or what function they served.

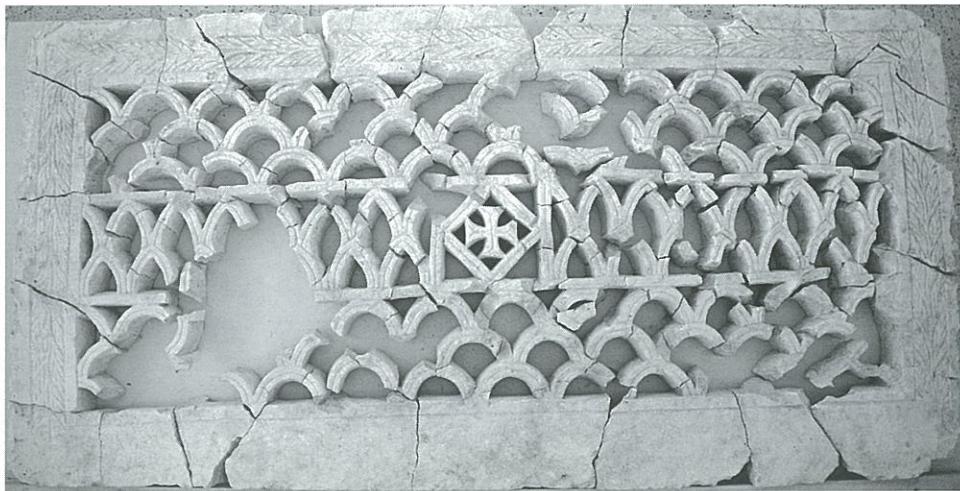
Res. 1 Rhodiapolis Kilisesi hava fotoğrafı, 2009.

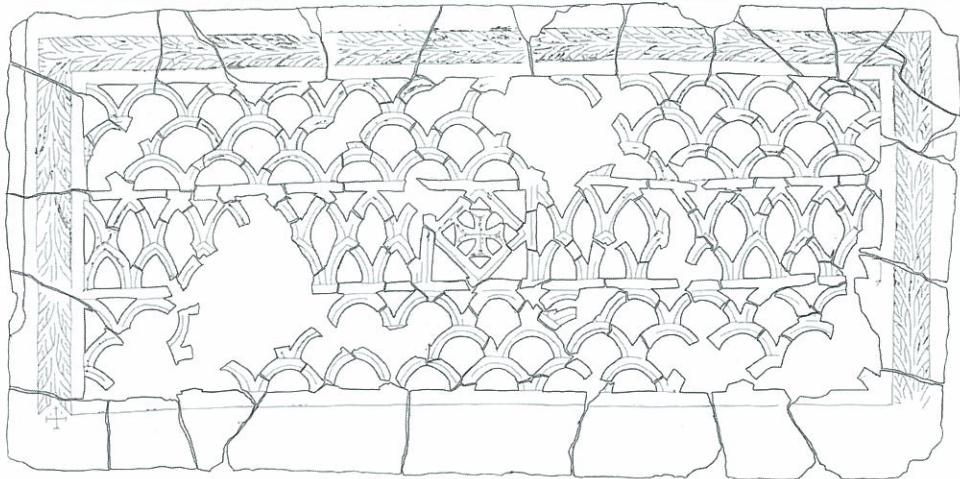
Res. 2 Rhodiapolis kilisesi, kuzey doğu köşesi planı.

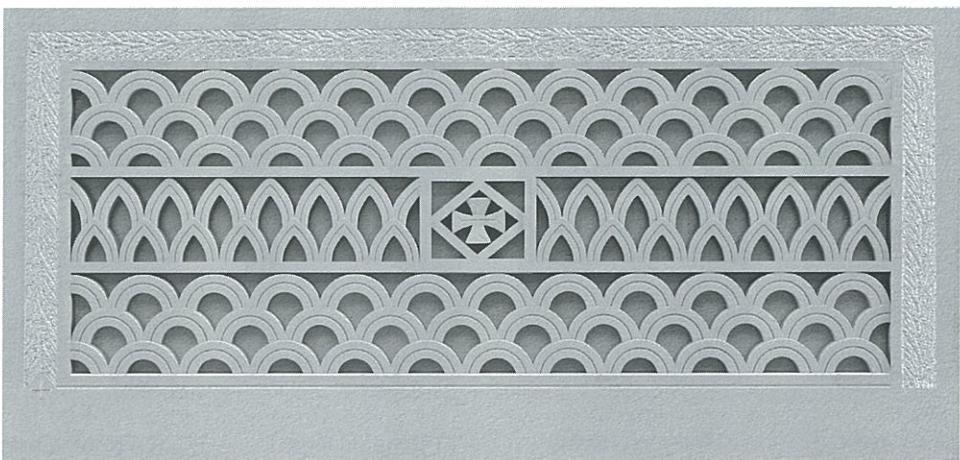
Res. 3
Geometrik motifli levha ve templon
payesinin bulunduğu konum

Res. 4 Balık pulu motifli levha, mevcut hali

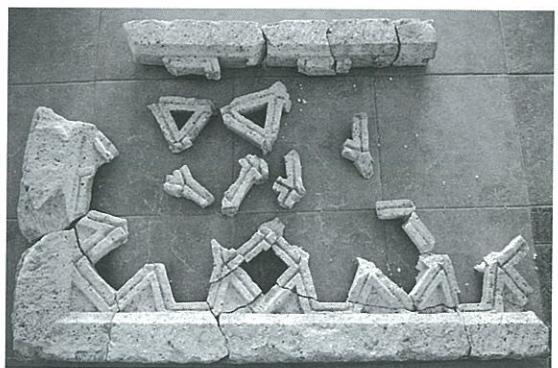
Res. 5 Balık pulu motifli levha, çizimi

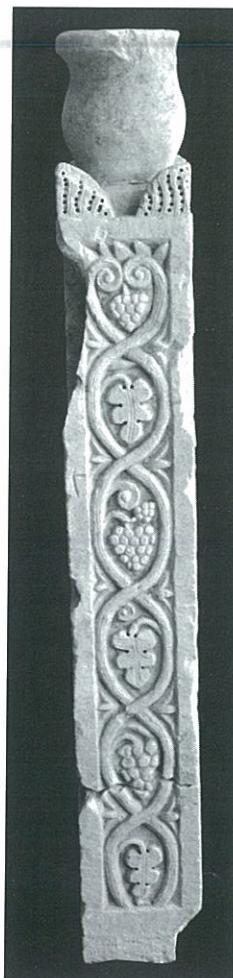
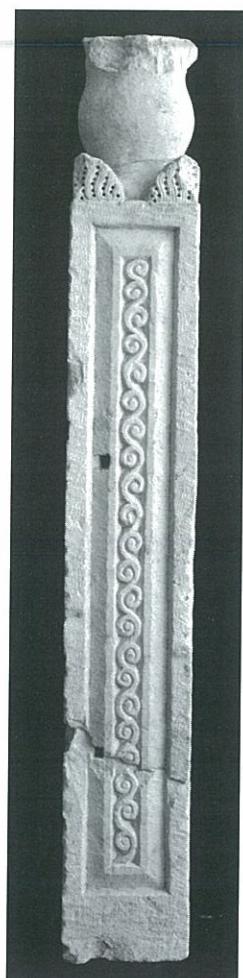
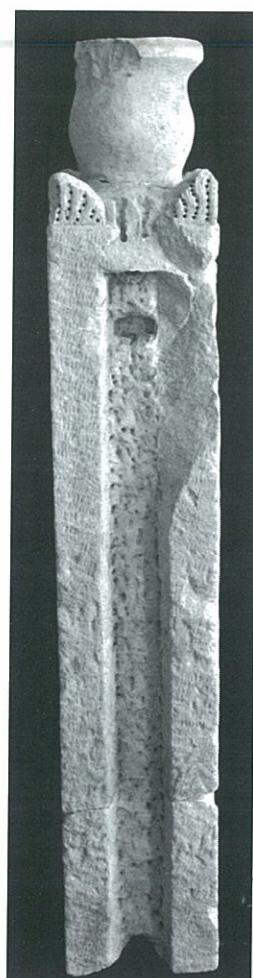
Res. 6 Balık pulu motifli levha, restitüsyonu

Res. 7 Balık pulu motifli levhadan detay

Res. 8 Geometrik motifli levha

Res. 9
Templon payesi,
ön yüzRes. 10
Templon Payesi,
asma motifli yan yüzRes. 11
Templon Payesi,
spiral motifli yan yüzRes. 12
Templon payesi,
arka yüz

Res. 13 Tempon payesi,
ön yüzden birinci sahne

Res. 14 Tempon payesi,
ön yüzden ikinci sahne

Res. 15 Tempon payesi, ön yüzden üçüncü sahne